

PENNINGEN VAN HET BATAAFSCH GENOOTSCHAP

J.R. ter Molen

In de tweede helft van de achttiende eeuw, het tijdperk van de Verlichting, werden op diverse plaatsen in ons land genootschappen opgericht, waarvan de leden zich met wetenschapsbeoefening bezig hielden; meestal – zoals ook bij het Bataafsch Genootschap het geval was – had men hierbij als doel voor ogen om via deze weg het welzijn van de mensheid te bevorderen¹. Door deze doorgaans lokale of regionale gezelschappen werden vergaderingen belegd, waarbij voordrachten werden gehouden over wetenschappelijke ontwikkelingen of waarbij chemische of natuurkundige proeven werden gedaan met het daartoe aanwezige instrumentarium. De meeste genootschappen plachten bovendien prijsvragen uit te schrijven over onderwerpen die vanuit hun doelstelling als actueel en belangwekkend werden ervaren.

Aan de auteurs van artikelen, die volgens het oordeel van een jury als de meest waardevolle beantwoording van het in de prijsvraag geformuleerde vraagstuk konden worden beschouwd, werd als beloning een gouden of een zilveren penning in het vooruitzicht gesteld². Door het Bataafsch Genootschap werd de bekroonde inzending bovendien gepubliceerd in een daartoe uitgegeven reeks *Verhandelingen*.

De voorzijde van dergelijke penningen draagt doorgaans de naam van het betreffende genootschap alsmede een daarvoor toepasselijke symboliek. Op de keerzijde werd de naam van de laureaat gegraveerd. De stempels, waarmee deze penningen konden worden geslagen, bleven vaak in bewaring bij de medailleur door wie deze vervaardigd waren. Hij leverde dan op afroep de gewenste exemplaren, voorzien van de daarop aan te brengen naam. In de boedelinventaris van de in 1808 overleden J.G. Holtzhey, die zonder meer als de belangrijkste kunstenaar op dit gebied uit de late achttiende eeuw beschouwd kan worden, staan diverse stempels vermeld, waaronder die van het Bataafsch Genootschap³. Deze waren eigendom van deze instellingen en zullen vervolgens voor het merendeel overgedragen zijn aan een andere medailleur aan wie men de uitvoering van nieuwe afslagen wilde toevertrouwen.

DE EREPENNINGEN VAN HET BATAAFSCH GENOOTSCHAP

Reeds in het verzoek, dat de Directeuren van het Bataafsch Genootschap in 1770 aan de Staten van Holland en West-Friesland hebben gericht om een octrooi te verkrijgen op de naam, de zinspreuk en het zegel van het genootschap, wordt melding gemaakt van uit te loven ere-penningen⁴. Zo wordt gesteld, dat personen die een belangrijke uitvinding hebben gedaan, en degenen die op door het genootschap uitgeschreven prijsvragen de beste antwoorden hebben ingezonden, 'de Eere en Belooning van Gouden en Zilveren Medailles, met hunne namen daerop gegraveerd, genieten zullen'. Een nadere omschrijving van deze medailles is te vinden in de 'Oogmerken' van het Bataafsch Genootschap, die gepubliceerd werden in het in 1774 verschenen eerste deel van de *Verhandelingen van het Bataafsch Genootschap der Proefondervindelyke Wysbegeerte te Rotterdam*⁵: de prijsvragen zouden worden bekroond met 'eenen Gouden Gedenkpenning, ter zwaarte van 30 Dukaten, op een opzetlijk daar toe vervaardigden stempel geslagen, staande op de eene zijde een bedaagd Vrouwebeeld, verbeeldende, de ONDERVINDING, houdende in haare Regterhand eenen Zeilsteen, waar aan een Anker hangt; in de Linkerhand eenen Staf met een Lint omslingerd, waar op geschreven staat RERUM MAGISTRA. Aan de regterzijde van het Beeld staat op een Voetstuk een bran-

dende Urna, met eenen Smeltkroes 'er in, op het welk het Wapen van Holland gesneden is. Ter linkerzijde van het Beeld staat een Pedestal met een Balans en Schaalen op het zelve, en het Wapen van Rotterdam op de rechterzijde. Boven het Beeld in den omtrek dit Opschrift: CERTOS FERET EXPERIENTIA FRUCTUS; en onder het zelve SIG. SOCIET. PHILOS. EXPERIM. ROTTEROD. BAT. Op de andere zijde van den Gedenkpenning een Lauwerkrans, in welken de naam van hem, die den Prijs behaald heeft, en het Jaartal gemeld zullen staan met het Omschrift: ARTIBUS ACQUISITA GLORIA'.

De gouden erepenning kon worden toegekend aan degene die de beste beantwoording van een prijsvraag had verzorgd, terwijl deze tevens jaarlijks of eenmaal per twee jaar verleend kon worden aan iemand die in een van de terreinen van de proefondervindelijke wijsbegeerte een uitermate nuttige ontdekking of uitvinding had gedaan en deze 'ter gemeenmaakinge medegedeeld' had aan het genootschap. Zilveren penningen 'op dezelfde wijze als de Gouden vervaardigd' waren beschikbaar voor hen, die een weliswaar belangwekkend maar toch van iets minder hoge kwaliteit te beoordelen verhandeling over een prijsvraagonderwerp of uitvinding hadden ingediend. Ook zijn in de loop der tijd wel zilveren exemplaren toegekend aan verdienstelijke bestuursleden van het genootschap en aan personen, die een aantal zinvolle onderwerpen voor uit te schrijven prijsvragen hadden geformuleerd⁶.

Opmerkelijk is, dat van enkele winnaars van een prijsvraag, aan wie volgens bovenstaande bepalingen een gouden erepenning zou moeten zijn uitgereikt, geen gouden maar een zilveren exemplaar bewaard gebleven is⁷. Naar het schijnt heeft het Bataafsch Genootschap al vanaf het begin aan winnaars van de zeer waardevolle gouden penning de mogelijkheid geboden om in plaats daarvan een zilveren exemplaar te ontvangen en het prijsverschil in constanten uitgekeerd te krijgen. Pas in de herziene *Plan en Grondwetten* van 1843 werd officieel vastgelegd, dat men in plaats van een gouden penning de geldswaarde ervan kon ontvangen. Ook van Teylers Stichting in Haarlem is bekend⁸, dat de winnaars van een door een der beide genootschappen uitgeloopte gouden penning, waarvan de waarde f 400,- bedroeg, zijn voorkeur kon doen uitgaan naar een zilveren penning ter waarde van f 30,- en een geldbedrag van f 370,-. De gouden erepenning van het Bataafsch Genootschap had een gewicht (en daarmee een waarde) van 30 dukaten; dit kwam in de achttiende eeuw overeen met een bedrag van ruim 150 (zilveren) guldens⁹. Ook in later tijd is aan dit gewicht vastgehouden; de gouden penning, die in 1904 aan Dr. H. ter Meulen werd toegekend voor zijn verhandeling over 'den aard van den suiker van eenige plantaardige glucosieden', weegt namelijk 104 gram, hetgeen vrijwel exact overeenstemt met het gewicht van 30 dukaten, die in vroeger eeuwen 3,5 gram per stuk wogen.

afb. 1: G. van Moelingen, Voorzijde van de penning van het Bataafsch Genootschap. Zilver, diam. 5,4 cm.

Het Bataafsch Genootschap heeft door drie verschillende kunstenaars een stempel voor een erepenning laten vervaardigen; hiervan dateren er twee uit de achttiende en één uit de negentiende eeuw¹⁰.

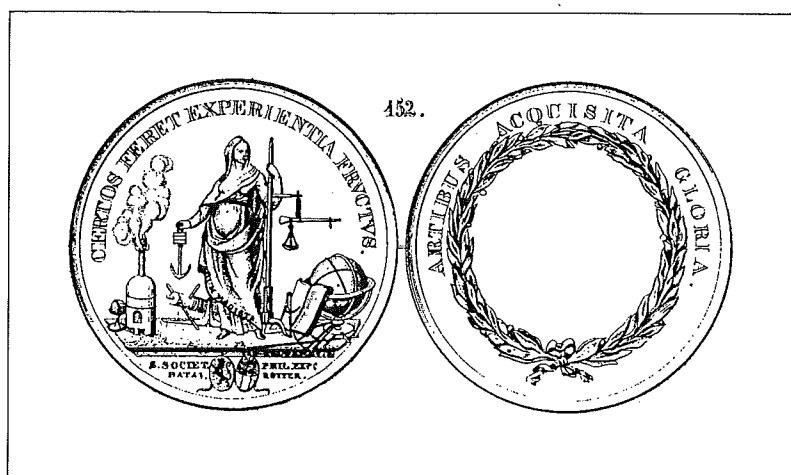
Vermoedelijk de oudste penning, waarvan de voorstelling het meest overeenkomt met de omschrijving in de eerste versie van *Plan en Grondwet*, draagt de signatuur van de Haagse medailleur Gijsbert van Moelingen¹¹. Op de voorzijde (afb. 1) is een staande vrouwefiguur weergegeven, die met haar rechterhand een magneet omhoog houdt waaraan een anker hangt; met deze hande-

afb. 2: De penning van G. van Moelingen, zoals afgebeeld in het Vervolg op Van Loon.

vies van het Bataafsch Genootschap geplaatst: CERTOS FERET EXPERIENTIA FRUCTUS ('de Ondervinding zal ons zekere Vruchten geven'), terwijl in de afsnede in Latijnse afkortingen is aangegeven dat deze compositie overeenstemt met het zegelstempel van het genootschap: SIG. SOCIET. PHIL. EXPER. BAT. ROTTER. De keerzijde toont twee samengebonden takken met rozebladeren, die een veld omsluiten waarbinnen de naam van een laureaat gegraveerd kan worden. Rondom deze takken staat de tekst ARTIBUS ACQUISITA GLORIA (roem door de kunsten verworven).

De in Louis XV-stijl uitgevoerde cartouches, waarop de beide wapens zijn aangebracht, vormen een bevestiging voor een datering van deze medaille ten tijde van de oprichting van het Bataafsch Genootschap.

afb. 3: De penning van J.G. Holtzhey, zoals afgebeeld in het Vervolg op Van Loon.

eveneens met het stempel van Van Moelingen geslagen is¹³. Op de buitenrand van een afslag in brons¹⁴ staat een merkje van 's Rijks Munt; de oorspronkelijke stempels van deze penning zijn daar echter niet aangetroffen en voor zover bekend ook niet elders bewaard gebleven.

Het Bataafsch Genootschap heeft in de achttiende eeuw nog een tweede erepenning laten ontwerpen en uitvoeren (afb. 3) door de bekende medailleur Johann Georg Holtzhey¹⁵. Hij was in 1729 te Amsterdam geboren als zoon van de uit Ulm afkomstige maar in Nederland werkzame medailleur Martin Holtzhey. Van Johann Georg, die onder meer muntmeester van

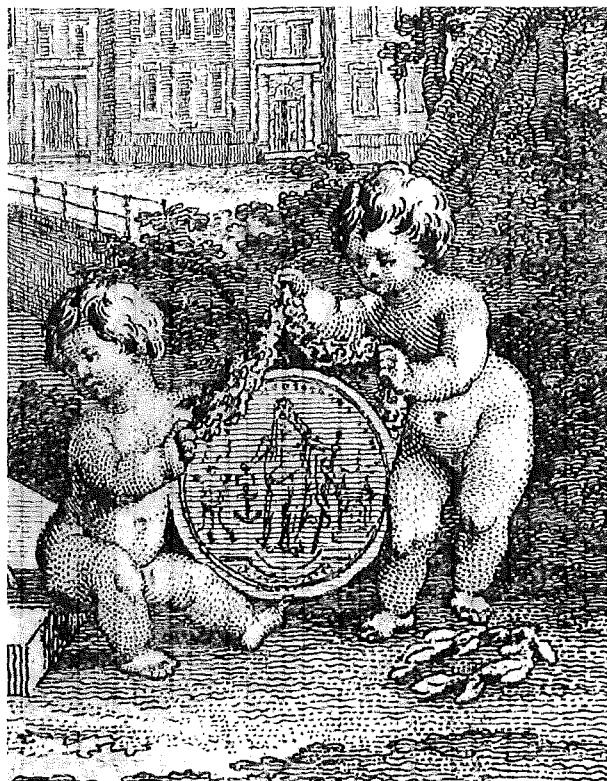
ling, waarbij de trekkracht van de magneet wordt vastgesteld, symboliseert zij de 'ondervinding'. Rond de staf, die zij met haar linkerhand vasthoudt, is een lint gewikkeld met het opschrift RERUM MAGISTRA (meesteres der dingen). Aan haar rechterzijde is een voetstuk met een brandende urn en een smeltkroes geplaatst, waarop het wapen van Holland prijkt; aan de andere kant staat een sokkel met het Rotterdamse stadswapen, die als drager fungeert voor een balans.

Langs de bovenrand is het devies van het Bataafsch Genootschap geplaatst: CERTOS FERET EXPERIENTIA FRUCTUS ('de Ondervinding zal ons zekere Vruchten geven'), terwijl in de afsnede in Latijnse afkortingen is aangegeven dat deze compositie overeenstemt met het zegelstempel van het genootschap: SIG. SOCIET. PHIL. EXPER. BAT. ROTTER. De keerzijde toont twee samengebonden takken met rozebladeren, die een veld omsluiten waarbinnen de naam van een laureaat gegraveerd kan worden. Rondom deze takken staat de tekst ARTIBUS ACQUISITA GLORIA (roem door de kunsten verworven).

Het vroegst bekende exemplaar van deze erepenning, afgebeeld in een werk over Nederlandse historiepenningen¹², werd volgens de inscriptie op 9 augustus 1779 toegekend aan B. Tiboel (afb. 2). Zilveren exemplaren zijn bewaard gebleven, die nog in 1850 en 1864 werden uitgereikt aan respectievelijk F.W. Conrad en K.M. Giltaj; eerstgenoemde had reeds in 1843 'eene Zilveren Medaille ter dubbele waarde' ontvangen voor een door hem ingediend prijsvraagontwerp, welke zware penning

Utrecht is geworden, zijn diverse penningen van hoge artistieke kwaliteit bekend. Behalve voor het Bataafsch Genootschap heeft hij ook voor andere soortgelijke instituten prijspenningen vervaardigd¹⁶, zoals de Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen en Teyler's Godgeleerd en Tweede Genootschap. De stempels voor de penning van het Bataafsch Genootschap werden door Holtzhey beheerd; na zijn overlijden in februari 1808 werden deze overgedragen aan 's Rijks Munt te Utrecht, alwaar zij tot op de dag van vandaag bewaard zijn gebleven. Bij de door Holtzhey gesigioneerde penning staat wederom de vrouwefiguur, die de Ondervinding uitbeeldt, centraal. Evenals bij de medaille van Van Moelingen heeft zij in haar rechterhand een magneet, waarmee een anker omhoog gehouden wordt. Met haar linkerhand houdt zij daarentegen een statief van een weegtoestel vast, waaraan een eenarmige weegschaal hangt. Het opschrift RERUM MAGISTR. is op de plooi van haar gewaad aangebracht. Rondom haar staan van links naar rechts een distilleerapparaat, een windas met een kaapstander, en een globe met een passer en een opengeslagen boek opgesteld. In de afsnede staan de wapens van Holland en Rotterdam centraal; de aan weerszijden geplaatste tekst luidt SOCIET. PHIL. EXP. BATAV. ROTTER. Langs de bovenrand staat weer het devies CERTOS FERET EXPERIENTIA FRVCTVS en op de keerzijde het opschrift ARTIBUS ACQUISITA GLORIA; aldaar wordt door een lauwerkrans de ruimte omsloten, waarin de naam van de begunstigde gegraveerd kan worden.

De oudste zilveren afslag van deze penning, die bekend is, werd in 1792 toegekend aan J. Blanken Jzn. voor diens bekroonde antwoord op het prijsvraagonderwerp om een oplossing te bedenken voor de verzanding van het Haringvliet en de rede van Hellevoetsluis¹⁷. Vermoedelijk in ditzelfde jaar ontving Joh. Hoog een zilveren exemplaar, toen hij de functie van administrateur van het genootschap neerlegde na deze gedurende twintig jaren te hebben vervuld¹⁸. Ook Corn. Dalen, van 1810 tot 1854 eerste secretaris, is op deze wijze voor zijn inzet beloond¹⁹. In de collectie van Teylers Museum worden twee zilveren afslagen van deze penning bewaard, waarop geen naam van een begunstigde is aangebracht; ook zijn enkele proefmodellen van onedel metaal bekend.

afb. 4: R. Vinkeles, Titelvignet voor publicaties van het Bataafsch Genootschap (detail). Gravure, 1772.

Niet geheel duidelijk is, waarom het Bataafsch Genootschap betrekkelijk kort na elkaar aan twee medailleurs opdracht heeft gegeven om een erepenning te vervaardigen. De veronderstelling is wel geuit, dat direct na de oprichting van het genootschap de penning van Holtzhey zou zijn ontstaan²⁰, waarvan de compositie tamelijk sterk afwijkt van de omschrijving in *Plan en Grondwet* van 1788. Van Moelingen zou dus zijn exemplaar wat later hebben vervaardigd, nadat binnen het college van directeuren de gedachten omtrent de meest wenselijke voorstelling duidelijker vorm hadden aangenomen en deze schriftelijk waren vastgelegd; in ieder geval moet deze penning reeds in 1779 bestaan hebben, omdat uit dat jaar de aan B. Tiboel uitgereikte afslag dateert.

Inmiddels is evenwel gebleken dat de genoemde tekst uit 1788 vrijwel letterlijk overgenomen is uit een eerdere versie, die uit de prilste begintijd van het genootschap moet dateren en die in 1774 in het eerste deel van

afb. 5: J.P. Menger, Voorzijde van de penning van het Bataafsche Genootschap. Verguld zilver, diam. 5,5 cm.

de penning van Van Moelingen voorhanden was, waarvan lang daarna nog af en toe gebruik is gemaakt.

Een derde erepenning, die het Bataafsche Genootschap heeft laten vervaardigen, dateert vermoedelijk uit 1866 en werd uitgevoerd door J.P. Menger²¹. Deze zeer productieve medailleur, die in zijn functie van 's Rijks stempelsnijder veel van het Nederlandse muntgeld uit de

afb. 6: Keerzijde van de penning van het Bataafsche Genootschap door J.P. Menger, uitgereikt aan een ontvanger van de Steven Hoogendijk Prijs 1994. Verguld zilver, diam. 5,5 cm.

de *Verhandelingen* werd gepubliceerd. Opmerkelijk is bovendien, dat het titelblad van deze uitgave een door Reinier Vinkeles in 1772 gegraveerd vignet draagt, waarop de penning van Van Moelingen duidelijk herkenbaar is (afb. 4). Hierdoor acht ik het waarschijnlijker, dat het genootschap in eerste instantie de penning van Van Moelingen heeft laten maken, en pas wat later de vanuit artistiek oogpunt hoogwaardiger variant door Holtzhey, waarvan bovendien de stijl in de richting van een iets latere datering wijst.

Aangezien van de penning van Van Moelingen ook exemplaren bekend zijn, die pas rond het midden van de negentiende eeuw zijn uitgereikt, ligt het niet voor de hand om aan te nemen, dat het stempel hiervan beschadigd was geraakt en men zich daardoor genoodzaakt heeft gezien om door Holtzhey een nieuwe versie te laten uitvoeren; deze overweging zou alleen juist kunnen zijn, wanneer nog een voorraad afslagen van

tweede helft van de negentiende eeuw heeft vervaardigd, werd geboren in 1818 en is in 1895 overleden. De compositie volgt vrij nauwgezet de omschrijving in *Plan en Grondwet*, en kan als een wat vereenvoudigde uitvoering van de penning van Van Moelingen worden opgevat (afb. 5). De personificatie van de Ondervinding houdt met haar linkerhand weer de staf met de spreukband vast; voorts heft zij aan een magneet het anker omhoog. Links staat de rokende urn met het wapen van Holland, en rechts de met het Rotterdamse stadswapen versierde sokkel waarop een balans geplaatst is. In de afsnede staat SIG. SOCIET. PHILOS. EXPERIM. BAT. ROTEROD. Als omschrift fungeert het devies CERTOS FERET EXPERIENTIA FRUCTUS. Op de keerzijde wordt het vlak voor de graving van een naam omsloten door twee samengebonden lauwertakken, met daaromheen de woorden ARTIBVS ACQVISA GLORIA. Een vroeg zilveren exemplaar van deze penning, toegekend aan K.M. Giltay, werd in 1876 uitgereikt²². Ook Dr. S.

afb. 7: J.P. Menger, Voorzijde van de penning voor het eeuwfeest van het Bataafsch Genootschap, 1869. Koper, diam. 4,1 cm.

blicatie vermeld: AANDEEL VAN NEDERLAND IN DE ONTWIKKELING DER NATUURKUNDE IN DE LAATSTE 150 JAREN. Ook W.G. Burgers, die bij de viering van het tweede eeuwfeest in 1969 een feestrede hield, ontving een dergelijke gouden penning met een passend opschrift²⁵.

Sedert 1974 wordt de penning van J.P. Menger in verguld-zilver uitgereikt aan de winnaars van de tweejaarlijks toe te kennen Steven Hoogendijk Prijs²⁶. Hierbij wordt aan de keerzijde de naam van deze aan de stichter van het Bataafsch Genootschap opgedragen prijs gegraveerd met daaronder het jaar van toekenning en de naam van de ontvanger (afb. 6).

afb. 8: J.P. Menger, Keerzijde van de penning voor het eeuwfeest van het Bataafsch Genootschap.

Hoogewerff en Prof. Dr. G. van Rijnberk, die aan het begin van de twintigste eeuw prijsvragen voor het genootschap ontwierpen, werden hiermee vereerd²³. Voorts zijn van deze penning enkele afslagen in goud bewaard gebleven²⁴. De eerste werd in 1904 aan H. ter Meulen uitgereikt voor het antwoord dat hij op een prijsvraag inzond. Dr. J.P. Kuenen ontving een exemplaar als blijk van waardering voor het door hem geschreven boek, dat ter gelegenheid van het 150-jarig bestaan van het Bataafsch Genootschap werd uitgegeven. Binnen de door lauwertakken omsloten ruimte is met rood ingekleurde letters de volgende inscriptie aangebracht: AAN PROF. J.P. KUENEN BIJ DE HERDENKING VAN HET 150 JARIG BESTAAN VAN HET BATAAFSCH GENOOTSCHAP AANGEBODEN DOOR HET BESTUUR 20 SEPT. 1919. Op de buitenrand is het merkteken van 's Rijks Munt afgeslagen, en is met zwarte letters de titel van de betreffende pu-

GELEGENHEIDSPENNINGEN VAN HET BATAAFSCH GENOOTSCHAP

Driemaal heeft het Bataafsch Genootschap bij de viering van een jubileum een speciale gelegenheidspenning doen vervaardigen, waarvan de leden een exemplaar ten geschenke mochten ontvangen.

De eerste maal geschiedde dit bij het honderdjarig bestaan in 1869. De penning, die bij die gelegenheid geslagen werd, is ontworpen door J.P. Menger. De compositie op de voorzijde stemt nauwgezet overeen met de enkele jaren tevoren door deze medailleur uitgevoerde prijspenning en kan als een verkleinde versie daarvan worden beschouwd. Alleen de Latijnse benaming van het Bataafsch Genootschap in de afsnede ontbreekt; op die plaats is de signatuur van Menger aangebracht (afb. 7). Op de keerzijde (afb. 8) is

binnen een cirkel in de vorm van een zich in zijn eigen staart bijtende slang de volgende tekst te lezen: SOCIETAS PHILOSOPHIAE EXPERIMENTALIS BATAVA ROTERODAMI CENTESIMUM NATALEM CELEBRANS. Rondom de slang als eeuwigheids-symbool wordt nog de oprichter van het genootschap herdacht: IN MEMORIAM STEPHANI HOOGENDIJK FUNDATORIS MDCCLXIX - MDCCCLXIX. Tijdens een op 17 september 1869 gehouden herdenkingsbijeenkomst werd de in brons geslagen penning aan de aanwezigen uitgereikt²⁷.

Toen het Bataafsche Genootschap in 1919 anderhalve eeuw bestond, werd aan dit heugelijke feit wederom met een speciale penning aandacht geschonken. Voor de voorzijde van dit exemplaar werd het stempel van de prijspenning van J.P. Menger gebruikt; hierdoor is niet alleen de voorstelling daarmee volledig identiek, maar ook het formaat. Bij de keerzijde (afb. 9) werd het eerder toegepaste motief van de zichzelf bijtende slang gebruikt, rondom het opschrift 150 JARIG BESTAAN VAN HET BATAAFSCH GENOOTSCHAP DER PROEFONDERVINDELIJKE WIJSBEGEERTE TE ROTTERDAM 17 AUGUSTUS 1769-1919. Hieromheen staat de naam van STEVEN HOOGENDIJK als STICHTER VAN HET BATAAFSCH GENOOTSCHAP met zijn levensjaren 1698-1788. Van deze penning zijn afslagen in onedel metaal en in zilver bekend²⁸.

Door de Colleges van Directeuren en Administrateurs werd het besluit genomen om ter gelegenheid van het 225-jarig bestaan van het Bataafsche Genootschap nogmaals een gedenkpenning te laten vervaardigen. De gedachte, die aan de vormgeving van deze nieuwe penning ten grondslag ligt, is dat enerzijds de historische traditie van het Genootschap met de daaraan verbonden symboliek weerspiegeld moest worden, terwijl anderzijds op een eigentijdse manier het jubileum tot uitdrukking zou moeten worden gebracht.

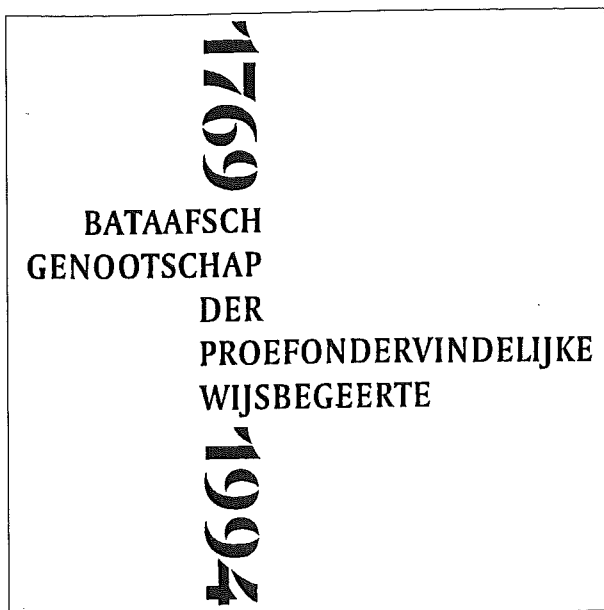
Zoals hierboven reeds werd opgemerkt, bleek het originele stempel van de oorspronkelijke door J.G. Holtzhey vervaardigde erepenning bij 's Rijks Munt bewaard te zijn gebleven en nog bruikbaar te zijn. In dit werkstuk van een der belangrijkste Nederlandse medailleurs uit de achttiende eeuw zijn verschillende van de van oudsher door het Bataafsche Genootschap gebruikte motieven uitgebeeld, zoals die bijvoorbeeld ook in

afb. 9: Keerzijde van de penning voor het 150-jarig bestaan van het Bataafsche Genootschap, 1919. Tin, diam. 5,5 cm.

afb. 10: Voorzijde van de 18de eeuwse erepenning door J.G. Holtzhey, opnieuw gebruikt voor de penning voor het 225-jarig bestaan van het Bataafsche Genootschap. Gepatineerd tombak, diam. 5,5 cm.

afb. 11: G. Unger, Ontwerptekening voor de keerzijde van de penning voor het 225-jarig bestaan van het Bataafsch Genootschap, 1994.

uitgenodigd om een ontwerp in te dienen voor een muntstuk van vijftig gulden, dat in 1995 zal worden uitgebracht bij de herdenking van de bevrijding van Nederland in 1945. Unger ontving in 1984 de H.N. Werkmanprijs voor de wijze waarop hij technologie en vormgeving met elkaar heeft verbonden; in 1988 werd hem de Gravisieprijs toegekend en in 1991 de Maurits Enschedéprijs voor zijn letterontwerpen.

Als uitgangspunt voor zijn ontwerp voor het Bataafsch Genootschap (afb. 11) heeft Gerard Unger gekozen voor de toepassing

afb. 12: G. Unger, Keerzijde van de penning voor het 225-jarig bestaan van het Bataafsch Genootschap. Gepatineerd tombak, diam. 5,5 cm.

het zegelstempel worden weergegeven; hierdoor is deze compositie opnieuw toegepast, om daarmee de historische achtergrond van het Bataafsch Genootschap te benadrukken (afb. 10).

Voor het ontwerp van de keerzijde werd een beroep gedaan op Gerard Unger (* 1942). Na zijn opleiding aan de Gerrit Rietveld Academie in Amsterdam en een werkperiode bij de firma Joh. Enschedé & Zonen is hij vanaf 1975 zelfstandig werkzaam als grafisch vormgever, typografisch adviseur en letterontwerper. Daarnaast doceert hij aan de Rietveld Academie en is hij als professor verbonden aan de afdeling 'Typography and Graphic Communication' van de Universiteit van Reading in Engeland. Hij ontwikkelde verschillende nieuwe lettertypes zoals de Flora, Hollander, Swift, Amerigo, Oranda en Gulliver. Ook verzorgde hij de typografie voor het thans in circulatie zijnde Nederlandse muntgeld met het portret van Koningin Beatrix. Samen met enkele anderen werd hij

verhoogd vierkant veld, waarop de typografie is aangebracht, binnen de cirkelvorm van de penning; deze oplossing refereert aan de vroegere gouden dukaat, waarbij de tekst eveneens in een vierkant kader geplaatst werd. Bovendien correspondeert op deze manier de basislijn van het tekstvlak met de lijn die de afsnede aangeeft van de compositie op de voorzijde van de penning. Unger heeft het vierkante veld voorzien van de overdwars geplaatste jaartallen 1769 en 1994 in vette cijfers, die het 225-jarig jubileum memoreren. De naam van het genootschap is hiertussen gevoegd, waarbij de in magere kapitalen uitgevoerde letters evenals de cijfers vanuit het vierkante basisvlak omhoog komen. Door de wijze, waarop de jaartallen en de tekst geordend zijn, ontstaat een sterk vertikaal gerichte as, die de tegenhanger vormt van het door de vrouwefiguur vastgehouden statief van het weeginstrument op de compositie van Holtzhey. Bovendien

wordt het vierkante veld door de erin aangebrachte typografie evenwichtig verdeeld in vier rechthoekige vlakken.

Unger heeft het door hemzelf ontwikkelde lettertype Amerigo gebruikt. Deze letter, in 1987 door de Amerikaanse firma Bitstream op de markt gebracht, is toegerust met grote driehoekige schreven, die vloeiend in de rechte delen van de letters overgaan. Door de relatief grote binnenruimtes van de letters blijft de tekst ook in kleine corpsen helder en leesbaar.

De technische uitvoering van de penning is verzorgd door de voormalige Rijks Munt te Utrecht, die sinds de privatisering in juli 1994 de naam Nederlandse Munt N.V. draagt (afb. 12). Het Bataafsch Genootschap heeft vierhonderd exemplaren van deze jubileumpenning in met de hand gepatineerd tombak laten vervaardigen, die aan de leden ten geschenke zijn aangeboden; voorts werden enkele zilveren exemplaren geslagen.

NOTEN

1. Zie W.W. Mijnhardt, *'Tot Heil van 't Menschdom'*; *Culturele genootschappen in Nederland, 1750-1815*, Amsterdam 1988.
2. G. van der Meer, 'Prijspenningen van Nederlandse geleerde genootschappen in de achttiende eeuw', *Documentatieblad Vakgroep 18de eeuw* 15 (1983), p. 1-20.
3. Mededeling Mevr. G. van der Meer, 11.04.1994.
4. (A. Havinga), *Twee honderd jaar bevordering van de proefondervindelijke wetenschappen, 1769-1969*, (Rotterdam 1969), p. 102.
5. Pag. XXVIII - XXIX.
6. Voorbeelden hiervan, zoals de penningen voor Joh. Hoog, Corn. Dalen en S. Hoogewerff, worden elders in dit artikel genoemd. Dr. D.W. Dijkstra ontving in 1969 een zilveren penning, toen hij de functie van directeur neerlegde welke hij dertig jaar lang had uitgeoefend.
7. Zie voor een namenlijst van personen, aan wie gouden, respectievelijk zilveren penningen zijn toegekend: M.J. van Lieburg, *Het Bataafsch Genootschap der Proefondervindelijke Wijsbegeerte te Rotterdam, 1769-1984, een bibliografisch en documenterend overzicht*, Amsterdam 1985, p. 9. Van Jan Blanken Jzn., wiens beantwoording van een prijsvraag in 1792 met een gouden medaille werd bekroond, is een zilveren exemplaar bewaard gebleven: zie *De Physique Existentie dezès Lands; Jan Blanken (1755-1838), inspecteur-generaal van de waterstaat*, cat. tent. Rijksmuseum Amsterdam 1987, p. 218 (nr. 17).
8. Mijnhardt, *op. cit.* (noot 1), p. 342.
9. Volgens Van der Meer, *op. cit.* (noot 2), p. 2 bedroeg de waarde van een gouden dukaat in de late achttiende eeuw ongeveer $5\frac{1}{4}$ gulden. Een bedrag van ruim 150 gulden kwam overeen met het loon, dat een ervaren handwerksman in die tijd voor ongeveer 100 werkdagen ontving. Een doktersvisite kostte doorgaans 6 stuivers, zodat de waarde van de gouden penning overeenkwam met 500 bezoeken van een arts.
10. Zie hierover 'De erepenningen van het Bataafsch Genootschap', in Havinga, *op. cit.* (noot 4), p. 105-106.
11. Van der Meer, *op. cit.* (noot 2), nr. 23.
12. *Beschrijving van Nederlandsche historie-penningen, ten vervolge op het werk van Mr. Gerard van Loon*, VI, Amsterdam 1861, nr. 451, pl. XLI.
13. De penning van Conrad uit 1850 bevindt zich in het Historisch Museum te Rotterdam (inv. nr. P 1182) en die van Giltaij berust bij het Bataafsch Genootschap. De penning van Conrad uit 1843 heeft een dikte van 5,4 mm; het exemplaar werd in 1994 verworven door het Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde te Amsterdam. Zie over dit exemplaar ook Van Lieburg, *op. cit.* (noot 7), p. 135.
14. Coll. Historisch Museum Rotterdam (inv. nr. HvP 1194).
15. Van der Meer, *op. cit.* (noot 2), nr. 22.
16. *Ibidem*, nr. 1, 6?, 11, 12, 14, 15 - 18, 21.

17. Coll. Rijksmuseum Amsterdam (inv. nr. VG 3155). Zie de in noot 7 genoemde tentoonstellingscatalogus.
18. Coll. Historisch Museum Rotterdam (inv. nr. HvP 1191).
19. Coll. Historisch Museum Rotterdam (inv. nr. HvP 1190).
20. Havinga, *op. cit.* (noot 4), p. 105 en Van der Meer, *op. cit.* (noot 2), nr. 22-23.
21. W.K.F. Zwierzina, *Beschrijving der Nederlandsche of op Nederland betrekking hebbende penningen, geslagen van 1864 tot 31 augustus 1898*, I (1864-1878), Amsterdam 1902, p. 60-61 (nr. 88). Zie ook F.J. Hedeman, *'s Rijks stempelsnijder J.P. Menger (1818-1895)*, 's-Gravenzande 1989, p. 84-85 (nr. 1866.1).
22. Coll. Bataafsch Genootschap.
23. De penning, die in 1912 aan Dr Hoogewerff werd aangeboden, bevindt zich in het Historisch Museum Rotterdam (inv. nr. P 1183). Het exemplaar, dat Prof. Rijnberk in 1916 ontving, behoort toe aan de Vereniging Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde te Amsterdam.
24. Beide exemplaren berusten bij het Bataafsch Genootschap.
25. *Nieuwe Verhandelingen van het Bataafsch Genootschap*, 3de reeks 2de deel 4de stuk, 1972, p. 22.
26. M.J. van Lieburg en H.A.M. Snelders, 'De bevordering en volmaking der proefondervindelijke wijsbegeerte', *Nieuwe Verhandelingen van het Bataafsch Genootschap*, 3de reeks 4de deel, 1989, p. 193-194.
27. Havinga, *op. cit.* (noot 4), p. 72-73. Een exemplaar bevindt zich onder meer in het Historisch Museum Rotterdam (inv. nr. HvP 1193).
28. Het zilveren exemplaar bevindt zich in het Historisch Museum Rotterdam (inv. nr. P 1184e).